

УДК 343.2/7(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.46>

ЗНАЧЕННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ВИПАДКАМ НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Гришко В.І.,

*кандидат педагогічних наук, доцентка,
доценка кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Навчально-науковий інститут права*

Національного університету водного господарства та природокористування

ORCID: 0000-0001-7512-0005

e-mail: v.i.grichko@nuwm.edu.ua

Киричук Б.С.,

*здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня 3-го року навчання
Навчально-науковий інститут права*

Національного університету водного господарства та природокористування

ORCID: 0000-0002-0898-0504

e-mail: kyrychuk_p20@nuwm.edu.ua

Гришко В.І., Киричук Б.С. Значення імплементації норм Стамбульської конвенції в контексті протидії випадкам насильства під час дії режиму воєнного стану в Україні.

У статті досліджуються дискусійні питання, які виникають під час імплементації загально-обов'язкових норм Стамбульської конвенції у сфері протидії випадкам домашнього насильства. Доведено необхідність активного застосування основних положень Конвенції в умовах введення дії режиму воєнного та надзвичайного стану.

Встановлено, що ратифікувавши у 2022 році один із найважливіших міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини – Стамбульську конвенцію – Україна як держава-підписант взяла на себе зобов'язання забезпечити належне функціонування принципу гендерної рівності жінок та чоловіків у всіх сферах соціального життя українця.

Проведено аналіз статистичних даних щодо зареєстрованих випадків домашнього насильства та встановлено, що з кожним роком кількість кримінальних правопорушень зростає, незважаючи на введення правоохоронними органами України превентивних заходів у сфері домашнього насильства. Занепокоєння викликає також той факт, що майже третина засуджених за домашнє насильство осіб, звільняються від покарання, адже стосовно них суди закривають кримінальні провадження.

Ратифікація Стамбульської конвенції дає зрозуміти, що насильство стосовно жінок та дітей вже не може розглядатися як особисте питання. Особливо актуальною згадана проблема стає в період введення режиму воєнного та надзвичайного стану, про що свідчать неодноразові випадки насильства, вчиненого російськими військовими щодо цивільного населення України. Водночас, як показує практика, не всі представники українського суспільства однозначно підтримують ідею ратифікації Стамбульської конвенції під час режиму воєнного стану, аргументуючи свою позицію тим, що гендерну політику України варто удосконалювати після завершення збройного конфлікту. Автором встановлено, що питання імплементації положень Стамбульської конвенції, незважаючи на проведення ратифікації, залишається складною через переважання усталених моральних переконань українців. Доведено, що застосування положень Конвенції на практиці підтвердить евроінтеграційні погляди України та значною мірою підвищить її авторитет перед міжнародною спільнотою.

Ключові слова: Стамбульська конвенція, ратифікація, процес імплементації, домашнє насильство, гендер, стать, права й свободи жінок і дітей, режим воєнного й надзвичайного стану.

Hrychko V., Kyrycuk B. The significance of the implementation of the standards of the Istanbul convention in the context of combating incidents of violence during the implementation of martial state in Ukraine.

The article examines the controversial issues that arise during the implementation of the Istanbul Convention's mandatory norms in the field of combating domestic violence. The author proves the necessity of active application of the main provisions of the Convention in the context of martial law and the state of emergency.

It is established that by ratifying in 2022 one of the most important international legal acts in the field of human rights protection - the Istanbul Convention – Ukraine, as a signatory State, has undertaken to ensure the proper functioning of the principle of gender equality of women and men in all spheres of social life of a Ukrainian.

The author analyzes statistical data on registered cases of domestic violence and finds that the number of criminal offenses is increasing every year, despite the introduction of preventive measures in the field of domestic violence by law enforcement agencies of Ukraine. Another concern is the fact that almost a third of those convicted of domestic violence are released from punishment, as courts close criminal proceedings against them.

The ratification of the Istanbul Convention makes it clear that violence against women and children can no longer be viewed as a personal issue. This problem becomes especially urgent during the period of martial law and the state of emergency, as evidenced by the repeated cases of violence committed by the Russian military against the civilian population of Ukraine. At the same time, as practice shows, not all representatives of Ukrainian society unequivocally support the idea of ratifying the Istanbul Convention during martial law, arguing that Ukraine's gender policy should be improved after the end of the armed conflict. The author establishes that the issue of implementing the provisions of the Istanbul Convention, despite its ratification, remains complicated due to the prevalence of established moral beliefs of Ukrainians. It is proved that the application of the Convention's provisions in practice will confirm Ukraine's European integration views and significantly increase its credibility in the eyes of the international community.

Key words: Istanbul Convention, ratification, implementation process, domestic violence, gender, sex, rights and freedoms of women and children, martial law and state of emergency.

Постановка проблеми. Новітні відкриття у галузі медицини, анатомії та генетики спонукають сучасне інформаційне суспільство до переосмислення проблеми гендерної рівності у таких повсякденних сферах життєдіяльності людини, як освіта, робота, наука й охорона здоров'я. Особливої уваги це питання заслуговує в умовах воєнного стану, адже, як свідчить практика, цінність демократичних принципів і фундаментальних прав людини нівелюється, коли у збройних конфлікт вступає держава-терорист.

Беззаперечно, основною засадою функціонування й розвитку свідомого громадянського суспільства є дотримання законних прав і свобод людини, які на конституційному рівні визнаються найвищою соціальною цінністю, а їх забезпечення є головним обов'язком держави. Ратифікувавши 2022 року Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству й боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція), Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити принцип гендерної рівності у всіх сферах її соціально-економічного й культурного розвитку. Вважаємо, що у цьому контексті не можна залишити поза увагою той факт, що українське суспільство тривалий час розвивалося під впливом культурної традиції, у якій гендерні відносини визначалися не правовими, а морально-релігійними нормами. Саме через ці чинники в громадян навіть на підсвідомому рівні виробилися стійкі уявлення про морально допустимі й недопустимі гендерні відносини в суспільстві. Зміна цих переконань не може відбутися миттєво, адже морально-релігійний аспект знову апелюватиме до абсолютних першооснов «правильного» суспільства. З огляду на це, вважаємо, що проблема гендерної рівності в Україні є актуальною та потребує комплексного наукового дослідження.

Стан опрацювання проблематики. У нашій державі проблема ратифікації та дотримання положень Стамбульської конвенції активно досліджується різними громадськими рухами й організаціями України, зокрема, «Ла Страда – Україна», «Громадських рух «Віра, Надія, Любов», всеукраїнський громадський центр «Волонтер» тощо. Питанням удосконалення національного законодавства у сфері протидії домашньому насильству займалися такі вчені, як І. Бандурка, А. Блага,

Т. Бугаєць, П. Головка, К. Левченко, М. Легенька, О. Литвинова, Т. Малиновська, В. Муранова, К. Череха, Г. Христова та інші науковці. Поряд з цим, віддаючи належне напрацюванням дослідників, зауважимо, що питання імплементації положень Стамбульської конвенції як ефективного інструменту боротьби з домашнім насильством у період воєнного стану досі залишається не повністю дослідженим.

Мета статті – визначення дискусійних питань, які виникають під час імплементації загальнообов'язкових норм Стамбульської конвенції у сфері протидії випадкам домашнього насильства, а також доведення необхідності застосування положень Конвенції в умовах введення дії режиму воєнного та надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. За офіційними даними Національної поліції України, впродовж перших восьми місяців 2023 року правоохоронні органи вже зареєстрували понад 192 тисячі заяв про вчинення домашнього насильства стосовно жінок та їхніх малолітніх і неповнолітніх дітей. У 2022 році надійшло близько 244 тисяч звернень з приводу фактів домашнього насильства, що на 40% більше, ніж у попередньому році (144 394) та на 15% більше, ніж у 2020 році (208 748) [5]. Інформативними також видаються статистичні показники, отримані під час опитування працівниками Національної гарячої лінії з попередження домашнього насильства абоненток, які звернулися за допомогою в телефонному режимі. За наслідками опитування було встановлено, що лише 40 із 202 жінок зіткнулися з домашнім насильством вперше в період дії режиму воєнного стану, натомість решта – страждають від домашнього насильства на постійній основі [6].

Ми погоджуємося з твердженням І. Озерної про те, що сьогодні воєнний стан вкрай негативно впливає на українське суспільство в різних аспектах соціального буття. Одним із них є безпека у власній оселі. Психологічна напруга, тривожність, емоційний тиск ЗМІ, тривала розлука і безробіття погіршують ситуацію з домашнім насильством в Україні та вимагають від правоохоронних органів застосування принципово нових механізмів для вирішення наявної проблеми [10, с. 47].

Незважаючи на те, що Україна підписала Стамбульську конвенцію ще 2011 року, процес остаточної ратифікації тривав аж до червня 2022 року. Основна причина тривалої відмови від ратифікації – неправильне розуміння основних меседжів міжнародного документа.

Стаття 1 чітко визначає головну мету Конвенції – захист жінок від усіх форм насильства; запровадження інституту кримінального переслідування кривдників; заохочення рівності між жінками й чоловіками; поширення ідеї міжнародного співробітництва з метою ліквідації наслідків насильства стосовно жінок та випадків домашнього насильства [7]. Як зазначає Г. Попов, основу Стамбульської конвенції складає так звана концепція чотирьох «П»: профілактика (англ. – prevention), захист (англ. – protection), кримінальне переслідування (англ. – prosecution) та комплексність політики протидії насильству (англ. – comprehensive policies) [11, с. 8]. З огляду на визначені в Конвенції цілі, можна стверджувати, що документ прийнятий для запровадження державних гарантій у сфері протидії насильству та створення ефективних механізмів для відновлення фізичного й психологічного здоров'я тих жінок, які пережили знущання і приниження.

На жаль, в українському суспільстві далеко не всі громадяни підтримують ідею ратифікації Стамбульської конвенції під час дії режиму воєнного стану. Як показує практика, більшість аргументів таких людей ґрунтується на тому, що змінювати й удосконалювати гендерну політику держави потрібно після завершення збройного конфлікту. Водночас, на наше переконання, сьогодні проблема насильства залишається особливо актуальною, адже під час війни саме цивільні жінки стають однією з найбільш вразливих категорій населення. Незважаючи на те, що Женевська конвенція (IV) від 1949 року захищає мирне населення в умовах збройного конфлікту, ще в квітні 2022 року в Офісі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини заявили про непоодинокі випадки звалтувань російськими військовими як жінок, так і чоловіків, які позиціонували себе як мирні жителі міст України [9].

Стамбульська конвенція не лише повинна сприяти притягненню винних до кримінальної відповідальності, але й повинна навчити українське суспільство припинити звинувачувати постраждалу сторону (наприклад, долю тією самою звалтованою жінки). Незалежно від того, де було вчинене насильство – на умовно спокійній території України чи там, де розгортається активна фаза збройного конфлікту, – винні особи, громадяни України чи російські загарбники, зобов'язані понести негативні наслідки примусового притягнення до кримінальної відповідальності.

Важливим також залишається той факт, що Стаття 4 Стамбульської конвенції встановлює обов'язкову за характером заборону дискримінації людини не лише за віком, статтю, наявністю

особливих потреб, однак і через присвоєння статусу внутрішньо переміщеної особи чи біженця. Іншими словами, під час дії режиму воєнного стану в Україні Стамбульська конвенція є одним із основних міжнародно-правових документів, який захищає правовий статус українців в тих країнах, куди вони були змушені переїхати через бойові дії і там, де вона ратифікована. Як стверджують О. Дем'янчук і Н. Андрієнко, у 2023 році до цього переліку належать більш ніж тридцять держав світу, зокрема, Італія, Іспанія, Румунія і Німеччина – тобто ті держави, до яких українців виїхало найбільше [4, с. 15].

Продовжуючи аналізувати зміст основних положень Стамбульської конвенції, зупинимося на такому дискусійному в наукових колах питанні, як неправильне тлумачення терміну «гендер».

Як зазначає І. Бандурка, у наукових колах сьогодні закріплено більше п'ятдесяти визначень гендеру, які відрізняються теоретичним обґрунтуванням і практикою реалізації [1, с. 143]. Так, Т. Фулей під час дослідження категорії гендер встановила, що термін «gender» походить від латинських слів «genus» і «generetic», які, спершу тлумачилися винятково у контексті соціальної групи індивідів – сім'ї, народу, нації. Лише з ХХ століття використання терміну змінюється в сторону сексуальної ідентичності індивіда. Крім того, поняття «гендер» стає феміністичною категорією, яка використовується жінками для захисту прав незахищених верств населення. На початку ХХІ століття науковці висунули ще одну ідею – відмінність між статями вигадані суспільством, а гомосексуальна, гетеросексуальна й бісексуальна орієнтація мають однакове значення і повинні залежати лише від переваг індивіда. Тобто, у новій перспективі термін «гендер» став визначатися як «соціально закріплені ролі» [14, с. 144]. Для підтвердження цієї думки, нагадаємо, що новітні технології у сфері медицини переконують у можливості безперешкодної зміни статі чоловіка чи жінки. За таких умов, беззаперечно, традиційне використання терміну «стать» не буде ефективним.

Розуміння гендеру як «соціально закріплених ролей» викликало занепокоєння в значній частині української спільноти. На їхнє переконання, за цим визначенням можна приховати різні неприйнятні явища, зокрема, пропаганду до гомосексуальної орієнтації, підривання традиційних сімейних цінностей та наступну вимогу до внесення змін в чинне законодавство держави-підписанта.

Попри небажання окремих представників політичної спільноти України ратифікувати Конвенцію, імплементація багатьох її положень фактично розпочалася ще у 2017 році. Прогресивна частина українського політикуму й громадського сектору не могла примиритися з ймовірністю збільшення проблем у цій сфері. Нагадаємо, що лише впродовж 2016-2017 років, згідно з даними судової статистики, більш ніж 82 тис. осіб було піддано адміністративним стягненням за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) за насильство в сім'ї, щонайменше 200 осіб щороку засуджувалися за статеві й суміжні з ними злочини й тисячі осіб – за заподіяння тілесних ушкоджень, побої й мордування стосовно членів своєї сім'ї [3, с. 280].

Саме тоді були прийняті надзвичайно важливі законодавчі зміни до Кримінального й Кримінального процесуального кодексів, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Цивільного процесуального кодексу України, а також прийнято базовий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Крім того, провівши ґрунтовний аналіз чинного законодавства, варто зазначити, що ряд змін було внесено до й до інших нормативно-правових актів, зокрема, Законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про безоплатну правову допомогу», «Про Національну поліцію», а також до більш ніж десятка підзаконних нормативно-правових актів. Наведений перелік законодавчих документів свідчить про те, що протягом останніх років державотворення України законодавець приділяє особливу увагу проблемі зменшення випадків домашнього насильства стосовно жінок та їхніх дітей.

Поряд з цим, варто погодитися з О. Дем'янчук і Н. Андрієнко, які стверджують, що чинне кримінальне законодавство України досі містить чимало прогалин у процедурі притягнення до відповідальності за випадки сексуального насильства [4, с. 20]. Яскравим прикладом для підтвердження цієї думки варто вважати те, що значна кількість осіб (22-23% щороку), засуджених за ст. 126-1 КК України, звільняються від покарання. Так, щодо вагомості кількості осіб, які вчинили домашнє насильство, національні суди України закривають кримінальні провадження (зокрема, у 2020 році – 37,42%, у 2021 році – 37,25%, у 2022 році – 38,85% від загальної кількості зафіксованих випадків домашнього насильства за визначений період) [12, с. 20]. Іншими словами,

винні особи чи не половині випадків можуть розраховувати, що не понесуть негативних наслідків кримінальної відповідальності.

Варто погодитися з М. Корнієнко та А. Берендєєвою, які стверджують: ситуація щодо домашнього насильства в Україні є складною через переважання усталених моральних переконань [8, с. 66]. Це ж стосується і помилкового розуміння соціальної категорії «гендер». Водночас проблема щодо неправильного сприйняття базових понять поступово вирішуються, адже Україна змінює чинне законодавство, враховуючи тенденції до демократизації суспільства. 16.10.2023 року Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію зменшення гендерного розриву в оплаті праці, згідно з якою планується, що до 2030 року буде скорочено розрив в оплаті праці чоловіків та жінок з 18,6% до 13,6%. Національна стратегія подолання гендерного розриву в оплаті праці – це лише один з інструментів переходу українського суспільства на нові стандарти працевлаштування. Рівність можливостей – це гарантія гармонійного розвитку держави та суспільства [13].

Висновки. Таким чином, Стамбульська конвенція дає зрозуміти, що насильство стосовно жінок вже не може розглядатися як особисте питання, а відтак держава, використовуючи комплексну політику, повинна робити все можливе, аби зменшити ризики вчинення таких правопорушень.

Встановлено, що в сучасних умовах інтеграції України до європейської спільноти та в умовах дії режиму воєнного стану, усе більшого значення набуває необхідність адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів. Ми переконані, що ратифікація Стамбульської конвенції підтвердить євроінтеграційні погляди України та підвищить її авторитет перед міжнародною спільнотою. Конвенція регулює найсучасніший тип суспільних відносин, а тому використання застарілого терміну «стать» лише уповільнить механізм захисту основоположних прав і свобод людини.

Погоджуємося, що проведене дослідження не претендує на вирішення усіх аспектів обраної проблеми. Відтак перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на пошук інших дискусійних питань у сфері імплементації положень Стамбульської конвенції під час дії режиму воєнного стану в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бандурка І.О., Малиновська Т.М. Імплементація норм Стамбульської конвенції в контексті протидії домашньому насильству. *Право.ua. Серія «Кримінальне право й криміналістика»*. 2020. № 3. С. 142–146.
2. Баша К.В. Ратифікація Стамбульської конвенції як спосіб утвердження гендерної рівності в суспільстві: проблеми українського законодавства. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С. 185–191.
3. Васильєв А.А., Юртаєва К.В. Реалізації положень Стамбульської конвенції в законодавстві України про кримінальну відповідальність: системно-правовий аналіз внесених змін і доповнень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 279–284.
4. Дем'янчук О.П., Андрієнко Н.В. Перехід від інкрементальної до інкрементальної стратегії у процесі ратифікації Україною Стамбульської конвенції. *Науковий журнал «Політикус»*. 2023. Вип. 1 С. 12–17.
5. З початку 2023 року в Україні зафіксували понад 192 тисячі заяв про домашнє насильство. *Zmina*: веб-сайт. URL: <https://zmina.info/news/z-pochatku-2023-roku-v-ukrayini-zafixsuvaly-ponad-192-tysyachi-zayav-pro-domashnye-nasylstvo/> (дата звернення: 04.11.2023).
6. Запобігання домашньому насильству під час війни. *Chernivtsi Law School*: веб-сайт. URL: <https://law.chnu.edu.ua/zapobihannia-domashnomu-nasylstvu-pid-chas-viiny/> (дата звернення: 04.11.2023).
7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Конвенція від 11 трав. 2011 р. № 994_001-11. *Офіційний вісник України*. 2022. № 87.
8. Корнієнко М.В., Берендєєва А.І. Важливість ратифікації Стамбульської конвенції для успішної боротьби з гендерно зумовленим домашнім насильством в Україні. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2021. № 6. С. 64–69.
9. Невидимий фронт: як війна вплинула на домашнє насильство. *Рубрика*: веб-сайт. URL: <https://rubryka.com/blog/how-war-affected-domestic-violence/> (дата звернення: 04.11.2023).

10. Озерна І.В. Значимість імплементації Стамбульської конвенції для України. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції*: зб. матеріалів доп. учасн. Інформаційно-просвітницького форуму. Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 45–49.
11. Попов Г.О. Напрямки імплементації положень Стамбульської конвенції в законодавство України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4 (58). С. 7–19.
12. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального Прокурора*: веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 04.11.2023).
13. Уряд планує скоротити гендерний розрив в оплаті праці до 13,6%. *Укрінформ*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3774485-urad-planue-skorotiti-gendernij-rozriv-v-oplati-praci-do-136-minekonomiki.html> (дата звернення: 04.11.2023).
14. Фулей Т.І. Гендерна рівність під час здійснення правосуддя: монографія. К.: ВАІТЕ, 2016. 375 с.